

IL-QIMA TA' ĠUNONE U L-KNISJA TA' SANTA MARIA DELLA PORTA (MINN TA' G. DARMANIN-DEMAJO P.L.)

Ġunone (alla falz) kienet meqjuma f'dawn il-gzejjer sa m'zmien il-Feniċi. Il-Kittieba jgħidu li kienu waqqfulha maqdes fuq il-gholja fejn il-lum jinsab Sant'Anġlu.

Sa erba' mitt sena ilu, xi fdal ta' dan il-maqdes kien għad jidher imxerred 'il hemm u 'l hawn. Dan igħidu min rah b'għajnejh bħal Quintinus — Awditur tal-Gran Mastru L'Isle-Adam — u l-kittieb sqalli Fazello.

Il-kobor tal-ġebel—kif fissruh dal-kittieba—igagħlek tabi li dan il-maqdes kien mibni qabel il-Feniċi, ingħidu aħna s'ieħdawk l-imqades l-oħra ta' Żmien il-Ġebli li bihom ninsabu żgħuda: ġie nbaġhad minnhom mogħti 'l Astart għax lil kienu jqimu l-Feniċi sa minn qabel ma ġew hawn.

Dan il-bini tal-ġhaġeb, hekk kif kien jaħkem il-Port, ta' l-akbar qima għall-baħħâra ta' dak iż-żmien, li lil din kienu jghodduha bħala sidt il-port. Dan, żmien il-Griegi, jismu il-Port ta' Ġunone (*Eros Lemn*). Għalhekk l-istess Kurs—hallelin tal-baħar—kienu jħarsuh u jibzġhu għalih.

Il-ghana li kien fiha dan il-maqdes kien xi haġa kbira. Ighid l-Kittieba li għal tliet darbiet ġie misruq minn bosta minn il-ghana.

L-ewwel serqa saret—xi mitejn sena qabel Kristu—minn amata ta' Messinisa li kien sultan tan-Numidja. Nafu li l-Kmandant ta' din l-armata ta lis-sultan tiegħu żewġ sinniet kbar ta' l-avanti li kien hadhom minnu. Għal l-ewwel is-sultan ha wisq gost b'ha iżda mita sama' mnejn kienu ġew, baġhathom malajr lura b'bella fejn jitlob maħfra talli zammhom għad illi ma kienu mnejn kienu (1). It-tieni serqa kienet imġieghha mill-Prezident Ruman Cajus Verres 63 Q. K. Ċiċerun, li harrek lil Verres quddiem is-Senat Ruman, juri li l-hwejjeġ misruqa kienu għana u għadd liema bħalu (2). It-tielet serqa isemmiha Q.

(1) BRES. *Malta Antica* IV c. IV.

(2) VASSALLO *Storia di Malta* c. IV.)

tinus bla ma jsemmi fiema habta saret; ighid li s-serqa saret mill-pirata Gader.

Jaħsbu li l-kolonna tal-granit li tinsab fil-knisja tal-Forti Sant'Anġlu kienet ta' dan il-maqdes. Din insabet ma' dak il-fdal li kien għadu jidher sa ma wasal hawn l-Ordni.

Fil-Mużew hemm tliet baxx-rilief tar-rġam abjad li jaħsbu li kienu tiegħu. Dawn insabu ġo Sant'Anġlu mita kienu jtaqqbu biex igħaddu l-ilma mill-Forti għall-Birgu. L-Abbé Navarino jaħseb li nsabu bejn l-1647 u l-1661, iżda Mons Bres igħid li Guliermu Rovilio kien semmihom f'xogħol tiegħu li hareġ fl-1581. Dawn il-baxx-rilief juru wċuh ta' nisa: iktarx ta' slaten.

Ma tistâx tgħid kif spiċċa dan il-maqdes. Sata' nqered bis-serq, kemm ukoll bit-terremoti. Żmien il-Konti Ruggieru (1090) hafna braġ kien għadhom jinsabu f'dawn l-inħawi li wara żmien inqadew bihom għal bini.

Xhieda tal-qima li kellhom missirijietna lejn din l-alla huma l-għadd kbir ta' flus, midalji u tifkiriet oħra li għandna bix-xbieha u t-tifkira tagħha.

* * *

Il-belt kapitali ta' Malta—il-lum jisimha MDINA—kienet, fi żmien il-Griegi u r-Rumani, jisimha Melita, bħal ma kien jisimha l-gżira kollha, u kienet kbira daqs xi ħames darbiet li hija l-lum. Is-sisien għadhom jidhru sal-lum f'Għariexem u fi bnadi oħra.

Kellha żewġt ibwieb. Il-wiehed jismu "*taċ-Ċawla*" (Via Boschetto) u l-ieħor "*ta' Hal Pilatu*" (Via St'Agata). Qrib wiehed minn dawn l-ibwieb kienet tinsab statwa tar-rġam, xbieha ta' Ġunone (1). Il-belt kienet imħarsa minnha.

Din kienet il-Belt ta' Malta fejn għammar San Pawl mita ġie jxerred fostna l-ewwel żerriegħa tat-twemmin Nisrani.

* * *

Dawk iż-żminijiet spiss kien jġgri li dawn l-allat foloz kienu jinfixxu wiehed fl-ieħor u jinbidlu fl-isem u fil-hila.

Insibu li l-qima ta' Ġunone, li bdiet f'Sidone taħt l-isem ta' Astoret, griet mal-pajjiżi kollha ta' żmien il-qodem.

Astoret tal-Feniċi kienet, tista' tgħid, fuq l-allat l-oħra tagħhom. Kienet is-sultana tan-natura u tal-wild.

(1) Kullma qal is-Sur Darmanin Demajo fuq din l-istatwa u l-knisja ta' *Santa Maria della Porta*, hadu mid-dokumenti li sab fl-Arkivju tal-Katidral Vol. 1 faċċ. 17-23.

jeb bh« u ghaqqdu lilAstoret ma' ^ • ^ ^ w a mill-bit a tal-Palazz ^

À * ^ ' - ni/i c .rfuha ta t l-isem ta'Tanet, u j
.. Kar nuha -A Jew "WrzoCalesti^ 'N|
l.,tmi jseni'

Biex tin att il-Knisja kienet tin tie ir-rieda ta' 11
• Murakaton Inguanez talab lilLl«w .. v^{ls}B^{of}- H-
weg duh Hjibnulu o ra quddiem ibKnisja'tal-Karmnu
Sa da't-tant, in-nies kienet hisiet dakil-Hsem^ ^ T'
u dik il-mibeg da ta' missirijiet om, mSet K>™.
E Jdik ix-xbieha-li tqieg det fix-xellug tal-SSi^
Ltar-r am-ittie det bixbieha tal-Madonna : te^S
{i madonna stil Bizantin. TO«

Cn ini ekknu I-Belt, arrew diuix-xbieha ta'
M,taS.Sa ni a fix-xellug tal-bieb.

" 1,c w .rni a ta'dal-bieb, g adha sal-lum t.dher mal- ajt J
vi ore H-bieb kien vv.sq izjed baxx milli h 1
ffl, M a?rbSal dak ta'Bieb-il-G ariexem. ILBelt,h ^ 1
Skna. semmewha Mdina.

B'dana kolltr, il-mibeg da lejft l-alla fal fe g etdeh
fihom mita g arfu x'kienet dik1-istatwa. a ruha u laqqmuha
•'ls-sewda".

G ad tlli uiissirijietna ma kenux ja mlu d-dehata'
ifcttwa biex ma jatux xiig idu dill-G arab, ghal l-ew^
wrewx irwie hom kontra tag ha. izda, mita setg u, ma baqj
y ma farkulhiex rasha u idejha biex itellfulha xbihietha.

U hekk, fil-in lig abet il-Knisja tas-Sultana tas-Sema ix
Tfeieha ta' 1-alla falz damet g al seklu unofs o ra qieg da g ad-
da k tal-Poplu. Inbag ad tqieg det il-mu ew mal-fdalijiet 1-o ra
ta' mien il-qedem, b ala bi a xog ol orientali 11 fi-istess in
biex turi bid-dieher ibmibeg da lejha ta'missirijietna, mita kienet
g abet minnhom kull xorta ta' ieh u ta'qima lejha.

Mita fl-1090, il-Konti Ru ieru eles lilMalta mill-hakj
tal-G arab, il-Maltin — fuqil-g ada likellu 1-imperatur Kofe
tinu lijibni bini mq.iddes f pustijiet liqabel kieini swew lilUllal
waqqfu knisja f' ieh il-Ver ni Mqaddsa hemm fejn qabel ki
hemm ix-xbieha ta' unone.

S.

G ad li ma nafux sewwa fliema sena nbriet dil-
fors likienet minn 1-ewlenin. Mons. Duzina, li àr Malta fl-15;
isemmiha fost dawk li àr.

IL-G ARBIEL TAL- ARIR IRQIQ

Fl-1591 kienet sejra tittie ed mill-Konfraternita ta' S
Barbara u fl-i592, wara 1-pesta, iet imsemmija g al Sa¹
Rokku u ta t dan 1-isem insibuha fl-1780 mal-knejjes 11 H
jag mel minnhom 1-lsqof imsemmija minn Ferris fl-lstorjatiej
taJ-Knejjes ta¹Malta u G awdex.

M K E L L E M U M I T K E L L E M

Mkellem ejja minn, u hija 1-mag mul ta', kelUemjkellem,
Miikellem ejja minn, u hija 1-magmul ta', tkellemjtkellem.
"Tkellem bniedem. Titkellem ilsien"

Minn abba 1- sara li arrab il-Katidral fit-terremot ta'l-i
il-Kapitlu damjiffunzjona fdin il-Knisja g al tliet xhur.

Mela: **mkellem** toqg od g al mintitkellem mieg u, ji ifieri
l-persuna li mag ha wie ed jitkellem. Miikellem toqg od g al
ien (lingwa) libih titkellem.

_Kien xi mien lidil-knisja qag det g al skola W*4
"Wija- Nekromazija hib al sar libih jobsru biUi j m
l^at^R Hn, I da mit, l dilha & a iet projbita, MM*4

G alhekk ing idu :

B4AfIV²n il_Gran Mastru Vilhena ried jag mel xi l
kien ^tolk^ ?]anU l m inier MOn diUII,

"Bil-lsien qarib mill-kbir SanPawl mitkellem
lmfiehem kien ens il-Maltin u mkellem.'

*1 I^l.
l««ha/in a^du j i i t i = W i j a k e l l u J i s p i a b b i e b
^ n w j a t a ' S a n t a M a r i a d e l l a P o r t a . F q n ^ M

V. M. B.